

v. .kk HkkÅ I kBs ; kP; k I kfgR; krhy uk; d % Qdhjk

MkK ekjkrh ckykl kgc Hkksl ys

मराठी विभागप्रमुख

स्वा. सै. सूर्यभानजी पवारमहाविद्यालय, पूर्णा (जं.), जि. परभणी – 431511

i Lrkouk %&

अण्णा भाऊ साठे यांचा जन्म 1 ऑगस्ट 1920 मध्ये वाटेगाव ता. वाळवा जि. सांगली या ठिकाणी झाला. त्यांच्या आईचे नाव वालुबाई तर वडिलांचे नाव भाऊराव होते. त्यांचे मुळ नाव तुकाराम. विदर्भातील एका कॉम्प्रेड मित्राने तुकारामचे 'अण्णा' असे नामांतर केले. नंतर ते 'अण्णा' या नावानेच आळखले जाऊ लागले. साधू साठे या हमाली करणाऱ्या चुलत भावाकडून ते अनौपचारिक शिक्षण घेऊन लिहायला वाचायला आले. बालपणापासून तळहातावर पोट घेऊन भ्रमंती केल्यामुळे अनेक वृत्ती-प्रवृत्तींचा त्यांना अभ्यास झाला. त्यातून त्यांच्या प्रतीभेला आकार मिळत गेला. अस्पृ" य समजल्या गेलेल्या मांग या जातीत जन्म झाल्यामुळे समाजात दुःख, दारिद्र्य, अपमान, अवहेलनेचे दाहक चटकें सहन करावे लागले. शोशित, पीडित आयुश्याच्या अति" य खडतर वाटेवरून प्रवास करत जगलेले, भोगलेले जीवन त्यांनी भावबद्ध करून भावनांना वाचा फोडण्याचा प्रयत्न केला. आंबेडकरी तत्वप्रणालींचा अवलंब करून अनेक कादंबऱ्या लिहिल्या.

अण्णा भाऊ साठे यांनी भारतीय स्वातंत्र्याच्या चळवळीत तसेच संयुक्त महाराष्ट्राच्या चळवळीत देखील एक सामान्य कार्यकर्ता, एक कलाकार म्हणून जनजागृतीचे मोलाचे काम केले आहे. क्रांतिसिंह नाना पाटलांचे घनाघाती भाषणे ऐकून प्रभावीत झालेल्या अण्णांनी त्यांचे शिक्षण पत्करले. साम्राज्यभाषाहीचा अंत करण्याचे ध्येय डोळ्यांसमोर ठेवून कार्य सुरू केले. 'चलेजाव' चळवळीत ते सहभागी असल्यामुळे त्यांच्यावर अटक वारंट निघाले. म्हणून त्यांना गाव सोडून जावे लागले. पुढे त्यांच्या विचारांना दि" ा मिळत गेली, त्यांनी कम्युनिस्ट पक्षाचे पूर्णवेळ काम करायला सुरुवात केली.

अण्णा भाऊंनी 1944 साली 'लाल बावटा' कला पथकाची स्थापना केली. त्या माध्यमातून लावण्या, पोवाडे, पथनाट्यांचे लिखान केले. हजारोवर्षे साहित्याने फार" ि दखल न घेतलेला दलित समाज, साहित्याच्या केंद्रस्थानी आणण्यासाठी त्यांनी साहित्य लेखन केले. आपण लिहिलेल्या साहित्यातील नायक भूरवीर, धाडसी असावेत. त्यांच्या पराक्रमाचा समाजापुढे आद" ि असावा. या उद्दे" ाने अण्णा भाऊंनी 'फकीरा' कादंबरी लिहीली. सन 1959 मध्ये ही कादंबरी प्रकाशित झाली.

Qdhjk dknrcjhrhy tkfr0; oLFkps fp=.k :

अण्णा भाऊ साठे यांनी 'फकीरा' या कादंबरीतून फकीरा आणि त्यांचे वडील राणोजी या मांग जातीतील बापलेकांच्या भौर्याची कथा चित्रित केली आहे. गावाची रचना मांडतेवेळी तात्कालीन प्रथेनुसार

इंग्रज सरकारचा महसूली प्रतिनिधी आणि गावचा प्रमुख असणारा ब्राम्हण जातीचा विश्णुपंत कुलकर्णीचा वाडा गावाच्या मध्यभागी आहे. त्यांच्या बाजुला क्षत्रिय असणारा गावचा पाटील, भांकर पाटील आणि त्यांच्या जातीचे लोक राहतात. त्या नंतर लहान व्यवसाय करणारे बलुतेदार गावाच्या वे” णीच्या आत राहतात. परंतु मांग, महार या भूद्र जातींना गावकुसाच्या आत राहण्यासाठी मुळीच स्थान नव्हते. त्यामुळे ते वे” णीच्या बाहेर निवडुंगामध्ये झोपड्या बांधून राहत होते. गावाच्या रक्षणाची जबाबदारी त्यांच्यावर होती. त्या बदल्यात गावाने त्यांना कसून खाण्यासाठी थोडीफार जमीन दिली होती. मात्र तिच्यातून मिळणाऱ्या अन्नधान्यातून त्यांचा उदरनिर्वाह होत नव्हता. म्हणून पोटाची खळगी भरण्यासाठी आजुबाजूच्या गावात चोऱ्या कराव्या लागायच्या.

भांकर पाटील कायम गावाच्या भल्यासाठी झटणारा होता. भोजारच्या गावात वर्षातून तीनदा थाटात जत्रा भरते. वाटेगावात जोगणी नसल्यामुळे गावात जत्रा भरत नाही, खेळ, गाणी, ऐकू येत नाहीत. णी गावच्या बाजीबा खोतासारखा जोगणी आणणारा बहादुर माणूस गावात नाही. अ” णा विचाराने चिंताग्रस्त होऊन बसलेला भांकरराव पाटील एक दिवस फकीराचा बाप राणोजीकडे आपली चिंता बोलून दाखवतो. भांकरराव पाटलांचे बोल राणोजीच्या काळजाला लागतात. आणि ते राणोजीच्या भौर्याला आव्हान देतात. विश्णुपंत कुलकर्णी आणि भांकरराव पाटील दोघेही ताकदवान असून स्वतः जोगणी आणण्याची हिंमत दाखवत नाहीत. ते वारंवार राणोजीकडे विशय काढतात. भांकरराव पाटलांच्या आव्हानाला बळी पडून राणोजीच्या अंगातील भूर जागा होतो. आणि राणोजी णी गावच्या जोगणीची वाटी पळवून वाटेगावला आणण्याचे ठरवतो. कारण ज्या गावात जत्रा भरवायची त्या गावात जोगणीची वाटी असली पाहिजे. त्या काळी जणू नियम होता.

णी गावात जोगणीची जत्रा भरली असताना, जोगणीच्या हातातील वाटी भर जत्रेतून पळवून आणायची असते. जोगणीला काही दगा फटका होऊ नये, म्हणून त्यांच्या रक्षणाला स” णा लोकांचा पहारा असतो. वि” णेश म्हणजे रक्षक फळीतील लोक दलित समाजातले असत. जोगणीची वाटी पळवून नेण्याचा कार्यक्रम काही चोरून लपून नसायचा, तर तो उजागर असायचा. त्यामुळे गावातील धाडसी तरुण हातात काढ्या, कुऱ्हाडी, तलवारी घेऊन जोगणीचे रक्षण करायचे. वाटी पळवणाराचा जीवही जात असे. हे सर्व माहित असूनही राणोजी विचार करतो. आपण वाटेगावात जोगणीची वाटी आणली तर गावात जत्रा भरेल, गावावर आपले उपकार होतील. सर्व लोक म्हणतील एका मांगाने गावात जत्रा भरवली. भांकरराव पाटील भाब्यासकी देऊन पाठ थोपटतील. मरण आले तरी गावासाठी येईल. म्हणून स्वतःची, आई-वडिलांची, मुलाबाळांची काळजी, जीवाची पर्वा न करता राणोजी जोगणीची वाटी आणण्यास तयार होतो.

v. .kkHkkÅpk ohj uk; d Qdhjk %

राणोजीने आपल्या गावासाठी प्राणाची आहुती दिली. राणोजीनंतर गावात मांगांना कोणी वाली उरला नव्हता. गावातील रूढी, प्रथा, परंपरा या दलितांच्या जीवावर उठणाऱ्या होत्या. गावातील पुजेचा मान सवर्णाकडे असायचा. तरीही दलित सवर्णांची, गावाची, प्रतिष्ठा जपण्यासाठी प्राणांची आहुती देत. गावासाठी जीव गेला यातच धन्यता मानीत, राणोजीने वाटेगावात आणलेली जोगणीची वाटी ताकदीने परत िगावला नेता येत नाही. म्हणून पाटील युक्तीने परत नेण्यासाठी सातारचा मांग दुलारी वाघमारे याला हाता” ि धरून वाटी पळवतो. ती वाटी तो पळवून बापू खोताकडे देतो. परंतु फकीरा दुलारीला पकडतो. दोन दलितांमध्ये भांडण लावून खोत वाटी घेऊन पळून जाण्याचा प्रयत्न करतो. परंतु फकीरा खोतालाही वाटेगावच्या हद्दीतच पकडतो. त्याच खोताने राणोजीला नियम बाह्य मारले होते. फकीरा त्याचा बदला नियमाने त्याला मारून घेऊ भाकत होता. तरी त्याला जिवंत सोडून देतो आणि मानूसकीचे द” िन घडवतो.

वाटेगावात जोगणीची वाटी नाही म्हणून जत्रा भरत नाही, ती वाटी पळवून आणण्यासाठी राणोजी मांगाने धाडस दाखवून िगावच्या जत्रेतून पळवून आणलेल्या वाटीमुळे बापू खोताची प्रतिष्ठा पणाला लागते. तो हद्दीचा नियम मोडून वाटेगावच्या हद्दीत येतो आणि राणोजीचे िर कापून घेऊन जातो. ही गोष्ट वाटेगावच्या तरुणांना जिद्दारी लागली. राणोजीला घातपाताने मारले म्हणून, जीवावर उदार होऊन राणोजीच्या मृत्यूचा बदला घेण्यासाठी ते सज्ज होतात. हा संघर्ष केवळ व्यक्तीपूर्ता मर्यादीत राहत नाही. तो िगाव विरुद्ध वाटेगाव असे रूप धारण करतो. गावासाठी प्राणाची अहुती देणाऱ्या राणोजीसाठी दलित जातीतील सर्व तरुण प्राण द्यायला तयार होतात. आणि िगावच्या पिकांचे नुकसान करतात. त्या सर्वांचा नायक असतो फकीरा. फकीराचे वर्चस्व दिवसेंदिवस वाढत जाते. बापाने प्राणाची आहुती देऊन आणलेल्या जोगणीला कोणी पळवू नये म्हणून काळजी घेतो. फकीराने बापू खोताला जीवदान दिल्यामुळे फकीरावर नंतर अनेक संकटे ओढवली. कपटी बापू खोत फकीरावर सूड उगवण्यासाठी आपली मुलगी वाटेगावच्या रावसाहेब पाटलाला देतो. भांकरराव पाटलाला पदावरून बडतर्फ करून जावयाला पदावर बसवून फकीरावर सूड उगवण्यासाठी दिवसातून तीनदा पाटलाकडे हाजरी लावतो. फकीराला गुन्हेगार सिध्द करण्यासाठी खूप प्रयत्न करतो.

गावात आलेल्या तापीच्या रोगाने आणि दुष्काळामुळे दलित समाजातील लोक उपा” ि मरू लागले. तरीही त्यांच्याकडे विश्णुपंत कुलकर्णी व भांकरराव पाटील यांचे लक्ष नव्हते. त्यांच्या पोटापाण्यासाठी फकीरा पुढाकार घेऊन माळेवाडीच्या मठातील धान्य लुटून आणून त्यांना देतो. सं” िथीत म्हणून फकीराला पोलीस गावचा पाटील रावसाहेब यांच्याकडे दिवसातून तीन वेळा हाजेरी द्यायला लावतो. पाटील फकीराचा खूप छळ करतो. तो सहन झाला नाही म्हणून फकीरा पाटाला मारहाण करतो. याही ठिकाणी मोठा संघर्ष पेटतो.

गावातील सवर्णांनी फकीरा आणि इतर सर्व मांग, महारांची घरे पेटवून दिली. फकीराला गाव सोडून परागंदा व्हावे लागले. कुटुंबासाठी फकीरा रघुनाथ कुलकर्णीचा प्रतिकार मोडून बेडसगावचा खजीना लुटतो. तो सापडत नाही. त्यामुळे त्याच्या गर्भवती बायकोसह म्हाताराऱ्या, पोराबाळांना माळरानात भर उन्हात ओलीस ठेवले जाते. नेल्याची छावणी नेस्तनाभूत करण्याची धमक असणारा फकीरा आपले कुटुंब, समाज, गावच्या प्रतिश्ठेसाठी त्याच छावणीत भारणागती पत्कारतो.

निश्कर्ष :

- 1) आपण लिहिलेल्या कादंबरीचा नायक धाडसी, भूर, पराक्रमी असावा. तसेच समाजापुढे त्याचा आदर निर्माण व्हावा या हेतुने फकीरा ही कादंबरी लिहीली गेली.
- 2) अण्णा भाऊ साठे यांनी भोशित, पीडित, मागास समाजाचे जगणे अति” य परखडपणे मांडले. त्यामुळे प्रस्तुत कादंबरी आजही तेवढीच लोकप्रिय आहे.
- 3) राणोजी जोगणीची वाटी ही ताफीने पळवून आणतो. ही गावचा बापू खोत त्याचे घातपाताने ही रकाण करतो. त्याला दलित संवर्ण संघर्शाची किनार असते.
- 4) राणोजीच्या मृत्यूचा बदला घेण्यासाठी वाटेगावातील सर्व दलित जातीचे तरुण प्राण द्यायला तयार होतात. सुरुवातीला रक्ताचे पाट वाहण्याची भाशा करणारे विण्शुपंत कुलकर्णी व भांकरराव पाटील संघर्ष सवर्णांबरोबर होणार असतो म्हणून चर्चेने प्र” न सोडवण्याची भाशा करतात.
- 5) बापाचे ही रकाण करणारा बापू खोत जोगणीची वाटी पळवताना फकीराच्या हाती सापडतो. फकीरा त्यांचे ही रकाण करून बापाच्या खुनाचा बदला घेऊ भाकत होता. परंतु तो तसे करीत नाही. त्याला जीवदान देतो तरीही बापू खोत फकीराला गुन्हेगार ठरवण्यासाठी आणि दलितांवर वर्चस्व राखण्याचा सतत प्रयत्न करतो.
- 6) गावाच्या रक्षणाची जबाबदारी दलितांची असल्यामुळे गावासाठी पहिले बळी दलितच जात असत.
- 7) अण्णाभाऊंचा वीरनायक फकीरा हा भूरवीर, धाडसी. पराक्रमी आहे. तो आजही दलित मागास समाजापुढे आदर चि आहे.

l nHkZ xFkl |ph %&

- 1) साठे भांकर – माझा भाऊ अण्णा भाऊ साठे – सुगावा प्रका” न, पुणे.
- 2) सकटे मच्छिंद्र – अण्णा भाऊ साठे : एक सत्यभोधक – प्रज्ञा प्रका” न, कोल्हापूर.
- 3) लोक” गहीर अण्णा भाऊ साठे : महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ– लोकवाङ्मय गृह प्रका” न, मुंबई.
- 4) कांबळे ही गा – प्रतिभेचा हिमालय : अण्णा भाऊ साठे – इसाप प्रका” न, नांदेड.
- 5) त्रिभुवन भौले” ग – साहित्यरत्न अण्णा भाऊ साठे आणि चरित्र – वाङ्मय प्रातिनिधिक लेखन – पायल पब्लिके” न, पुणे.